

Anmeldelser

Folkets arkiver. Udg. af Sammenslutningen af Lokalararkiver, 1989, 80 s., ill. Kr. 148.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver fejrede i efteråret 1989 et fyrretyve års jubilæum, som det er værd at lykønske Sammenslutningen med. Arkivsagen er blomstret op i alle kommuner, og med den har den historiske bevidsthed i lokalsamfundet fundet nyt indhold og nye paradigmer. Det kommer nu ikke mere an på blot at stimulere det historiske værd med påvisningen af en erdebølleboplads, en romansk landsbykirke og en hulvej, men at nuancere den nyere og nyeste historie under anvendelsen af kilder, der muliggør fintegning men også delagtiggørelse i de store almene udviklinger i lokalsamfundet: de folkelige bevægelser, stationsbyens opståen, den demografiske kurve, decentraliseringen.

Museerne sidder over for det væld af initiativ på lokalområdet med en dårlig smag i munden over, at de stædigt definerede sig selv væk fra dokumentet på papir og fotografiet, væk fra en samtid, der snart blev historie og dermed forsømte en opgave, som nye historiebevidste kredse tog fat på allerede fra trediverne.

Men sket er sket. De lokalhistoriske arkiver er gennem halvfjerserne og firserne dels blevet udbredte, dels har de løftet sig fra amatørismen og endeligt i en lang række tilfælde accepteret professionalismen også i lederskabet, som er med til at skabe forskelle, der atter fører til debatter om arkivbevægelsens fremtidige strukturering, og dermed om, hvilke arkiver folket kan være tjent med. Kort og godt et tidehverv som både biblioteker og museer kender til. Skulle det gå som for dem, vil fremtiden vise flere tilknytninger mellem arkiver og museer, kommunale arkivfusioner med professionelle ledere, ja flere medarbejdere, eller andre modeller som samvirke mellem det lokalhistoriske arkiv og kommunens arkiv.

Men tiden med dens sparekniv kan føre i en anden retning: til støtte for de små enheder med en ivrig, ulønnet medarbejderskare, som jo er græs-rødder i egentligste forstand.

Hvad skal man ønske, hvad skal man bede om?

Jo at mange fortsat vil få glæde af det, medarbejdere som brugere, og at fremtiden for arkiverne vil være sammen med fremtiden for alle de historiske institutioner og sammenslutninger i et felt, således at det lokale kan befrugte det nationale, men også omvendt.

Peter Seeberg

Arne Hægstad: Vægte og lodder. Toldmuseets udstilling »En balanceakt«. Toldmuseet 1990. 32 s. Kr. 25.

Hvordan udstiller man en told? Toldforordninger eksisterer i materiel form; men selve toldbegrebet er sværere at illustrere. Derfor er det en god idé, at Toldmuseet har lavet en specialudstilling om vægte og lodder. Korrekt ansættelse af toldbeløbet forudsatte, at varerne kunne måles og vejes.

Foruden at lave et almindeligt udstillingskatalog har Arne Hægstad dog samtidig skrevet en interessant lille afhandling om vægtlodder og vægtes historie i Danmark fra 1683 til metersystemets indførelse. Denne bør man absolut læse, hvis man interesserer sig for metrologi (læren om mål og vægt) – også selv om man slet ikke har tænkt sig at se udstillingen. Ikke mindst interessant er hans teori om, at man ved udmøntningen af 1683-forordningen i praksis ikke fulgte forordningens ordlyd: at gå ud fra den rhinlandske alen (to fod) og derfra bestemme pundets vægt, idet 62 pund vand skulle fylde en kubikfod, men i stedet tog udgangspunkt i en ud fra militære hensyn bestemt pundvægt, som så blev anvendt til at fastsætte, hvor lang en fod og dermed en alen skulle være.

Inden nogen tror, at dette medfører, at vi skal til at skrive danmarkshistorien helt om, må det dog nok afsløres, at diskussionen drejer sig om, hvorvidt det danske pund fra 1683 til 1839 teoretisk var 499,7 gram eller 505,3 gram. I den daglige vareomsætning har man formentlig ikke kunnet veje med en nøjagtighed, der giver denne skelnen nogen mening.

Kataloget er imidlertid under alle omstændigheder meget læseværdigt – også for sit afsnit om misforholdet mellem reglerne for hvilke vægttyper, der formelt måtte bruges, og hvilke vægttyper, der brugtes i praksis.

Poul Thestrup

Hanne Honnens de Lichtenberg: Tro – håb & forfængelighed. Kunstneriske udtryksformer i 1500-tallets Danmark. Museum Tusulanums Forlag 1989. Renæssancestudier bd. 3. 403 s., ill. + 26 farveplancher. Kr. 262, 30.

Senrenæssancens kunst er som oftest godt forsynet med symboler for religiøse og filosofiske begreber, og det der ser enkelt ud, rummer ikke sjældent flere betydningslag, som først træder frem ved en ikonografisk analyse.

Det gives der mange eksempler på i denne bog, som er den videnskabelige fremlægning af resultaterne af forfatterens forskningsprojekt om »Skrift og billede i danske værker fra reformationens indførelse til år 1600«. Ganske rigtigt handler de analyserede billeder om både tro, håb og forfængelighed, men i grunden dækker projekttitlen bedre, idet det afgørende for valget af værker har været kombinationen af skrift og billede i ét værk. Det begrundes med ønsket om at kortlægge, på hvilken måde teksten kan belyse billedets dybere mening.

Hovedkilderne er ikke overraskende gravsten, epitafier og bygningstavler, men også altre, prædikestole og andet efterreformatorisk kirkeinventar med »stifterindskrift« (initialer eller våben) inddrages. Endelig er Frederik II.s Kronborg og Tycho Brahes Uranienborg fremdraget som en slags totalbilleder, hvor arkitektur, udsmykning og inskriptioner danner symbiose.

Bogen falder i to dele. Første del rummer dels en indføring i ikonografi og tanksæt i tiden efter reformationen, dels en tematisk oversigt over forfatterens minutøse arbejde med mange enkeltmonumenter, især de talrige adelige gravsten. Anden del udgøres af de systematiske monumentbeskrivelser, som oftest med tilhørende fotografier.

Indledningen er særdeles løfterig og tilmed let tilgængelig. Man håber med forfatteren at komme godt ind på livet af i hvert fald nogle af de øverste i datidens Danmark, men herefter forgrener undersøgelsen sig vidt og bredt, og man taber overblikket, fordi der ikke er ret mange klare konklusioner og tilbagevisninger til udgangspunktet. De stilistiske sammenhænge, der henvises til ved rækkefølge og udvælgelse af værkerne, er heller ikke lige lette at få øje på. Emnerne er imidlertid spændende nok: forholdet mellem bestiller og kunstner, moral og filosofi, kvinderne som bygmestre (f.eks. Ingeborg Skeel og Birgitte Gøye) og endelig diskussionen om værkernes rette tilskrivning til kendte eller mindre kendte nederlandske kunstnere. Hanne Honnens de Lichtenberg anholder i flere tilfælde C.A. Jensens opfattelse (i *Danske adelige Gravstene*, 1951–53), bl.a. foreslås det, at »prototypen« på billedgravsten, nemlig Absalons i Sorø fra 1536, ikke er udført af Morten Bussert, men af Jacob Binck.

De afsluttende bemærkninger efter bogens første del indeholder visse konklusioner angående de ovenfor nævnte emner og flere til, bl.a. den stil-mæssige udvikling inden for gravminder og epitafier. Af det sidste får man dog et bredere indtryk ved direkte at gennemgå de mange monumentbilleder i bogens anden del. Flere af billederne er desværre gnidrede og uskarpe; alligevel giver de en fornemmelse af, hvordan det verdslige portræt med pomp og pragt henimod århundredets slutning sejrede over det fromme stifterbillede. I de tider forberedte man – hvis man ellers var af stand – sit eftermæle i tide, og der er noget ligefrem livsbekræftende over flere af de stolte adelspar eller

adelige enker, der kendte deres eget værd og ønskede at blive husket som stærke og fromme i nævnte rækkefølge.

Hanne Honnens de Lichtenbergs meget grundige arbejde sætter læseren på mange spor vedrørende politik, kunst og kultur i tiden efter reformationen, og man får blandt meget andet en fornemmelse af de humanistiske ideers indflydelse i Danmark i nogle årtier efter reformationen. Det bygger dog vist mere på forfatterens forhåndsviden, end på de tekster og tegn, som gravsten m.v. er forsynet med. Det er i det hele taget et spørgsmål, om kravet: skrift og billede i ét værk, ikke har skygget for andre muligheder og bundet undersøgelsen vel tæt til kirkeinventaret og det hinsidige. Borgernes og de adeliges mere private vægpynt kunne fortjene flere undersøgelser, for smag og behag må formodes at tage sig forskelligt ud, alt efter om det drejede sig om epitafiet i sognekirken eller skilderier og tæpper i salen og stuen.

Margit Mogensen

Anette Kruse, Birgitte Bøggild Johannsen, Charlotte Paludan, Lise Warburg og Else Østergård: Fru Kirstens børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke. Nationalmuseet, Poul Kristensens Forlag, Herning 1988, 295 s., ill.

Dette pragtværk udkom nok i Christian IV-året 1988, men er kun i betinget forstand et produkt deraf. Det gengiver nemlig resultaterne af en række undersøgelser, som blev foretaget allerede i 1981, da restaureringsarbejder i Roskilde Domkirke gjorde det nødvendigt at åbne to barnekister i kirken.

Kisterne rummede de jordiske rester af to af Christian IVs og Kirsten Munks i alt 10 børn, nemlig den godt to-årige Frederik Christian, som døde den 17. juli 1627 og den kun tre måneder gamle Maria Cathrine, som døde den 1. september 1628. Frederik Christian afgik ved døden på Dalum Kloster, hvor han efter tidens skik befandt sig hos sin mormoder Ellen Marsvin. Begravelsen fandt derfor sted – ganske vist med tre måneders forsinkelse – i Sct. Knuds kirke i Odense. Hans lille nydøbte søster Maria Cathrine døde på Københavns Slot og blev bisat i Slotskirken. Først senere blev begge kister overført til kongebegravelserne i Roskilde.

Det er yderst sjældent, at begravelser – kongelige eller ej – bliver åbnet, dertil er respekten for gravfreden for indgroet i vor kulturkreds. Men da det alligevel af bevaringsmæssige grunde blev nødvendigt at åbne de to barnekister, benyttede Nationalmuseet fornuftigvis lejligheden til at lade resterne af de to små børns begravelsesudstyr gennemfotografere og analysere ved fem eksperter på

det kunst- og tekstilhistoriske område, som også er forfattere til dette værk.

Håbet var naturligvis, at en sådan undersøgelse kunne bringe nye kulturhistoriske oplysninger for dagen. Nærværende værk viser, at denne formodning i rigt mål holdt stik. For en lægmand på det kunsthistoriske område er det rent ud sagt imponerende, i hvilken grad værket fem vidende og vel skrivende forfattere har formået at få de stærkt nedbrudte rester i kisterne til at tale. Uanset at de tekniske udredninger af brodere, strikke- og væveteknik er sort tale for nærværende anmelder, fremtræder værket alligevel som en spændende, ligefrem medrivende kulturhistorisk redegørelse for livet – og døden – ved Christian IVs hof.

De fem forfattere lægger en viden og indsigt for dagen, som hæver værket langt over en ordinær fundrapport. Det er i sig selv et kunstværk, hvilket yderligere understreges af dets høje tekniske kvalitet – især de mange smukke og informative illustrationer, som understøtter teksten. Ydermere er der i bogen indlagt en farveplakat med en strikkeprøve fra Maria Cathrines silkestrikede trøje. Den er udarbejdet af Helle Thordur Hansen og Else Østergård, og på bagsiden findes et strikkesmønster, for det tilfælde, at nogen skulle få lyst til at strikke sig en tilsvarende trøje.

Det er umuligt i en kort anmeldelse at yde dette rige værk retfærdighed. En kort, prosaisk opgørelse af hovedindholdet må derfor række – ledsaget af en opfordring til selv at læse og nyde indholdet.

Anette Kruse giver (s. 9–34) et kort rids af rammehistorien, børnene og deres forældre. Hun giver her den så ofte før fortalte historie om Christian IVs og Kirsten Munks stormfulde og tragiske kærlighedsforhold uden at føje meget nyt til – hvilket nok også ville være for meget for langt i kølvandet på Christian IV-årets flodbølge af biografisk litteratur.

Denne ramme suppleres af Birgitte Bøggild Johanssens afsnit om kongelige begravelsesskikke på Christian IVs tid (s. 35–64). Den fornemme begravelses udviklede og langvarige procedure følges indsigtfuldt fra dødens indtræden til gravsætningen, og der drages paralleller til samtidige adelige ligbegængelser og udenlandske fyrstebegravelser. De udviklede ritualer kortlægges indsigtfuldt og detaljeret, og konklusionen er, at de to børn trods deres tvetydige status begge fik en kongelig begravelse.

Disse to afsnit danner baggrund for de følgende to, hvori der redegøres for de egentlige undersøgelser af kisternes indhold af tekstiler. I et stort afsnit (s. 65–128) med den grundtvigsk klingende titel »... med guld tilredt og perlestukket, silkebredt« gennemgår Charlotte Paludan kisternes indhold af vævede stoffer og broderier. Med stor skarpsindighed og under inddragelse af talrige udenlandske paralleller tolker hun mønstrenes udviklede symbolsprog så klart, at selv en lægmand kan forstå det. Blandt hendes mere iøjnefald-

dende resultater er, at den lille Frederik Christians broderede dødskrone var genbrug. Den var nemlig fremstillet af manchetterne fra et par af kongens aflagte pragthandsker (s. 95).

I det følgende afsnit (s. 129–216) gennemgår Lise Warburg med stor ekspertise de to børns strikkede silkekjortler og silkestrømper. Under udfoldelse af stor viden jagter hun med ufortrøden energi såvel tekniske som kulturhistoriske forbillinger for klædningsstykkerne gennem snart sagt alle Europas lande.

Hun konkluderer, at trøjerne var af flamsk oprindelse og vover yderligere den påstand, at Frederik Christians trøje muligvis først har tilhørt lensmanden på Odensegård, den lærde Holger Rosenkrantz, hvilket begrundes i mønstrets skak-tavle-bort, som genfindes i Rosenkrantz-våbenet (en stiliseret rosenkrans). I betragtning af, at drengen døde i Odense, synes det at være et godt gæt. Under alle omstændigheder er det en pudsigt tanke, at kongens søn skulle være bisat i en klædning tilhørende en mand, som allerede på dette tidspunkt var i mere eller mindre åben opposition til hoffet. Hun dokumenterer tillige, at såvel de lange kjortler som strømpernes særlige udformning peger i retning af, at det danske hof i 1620'erne modemæssigt var i færd med at orientere sig fra sydvest mod sydøst i Europa. Hun leverer dermed endnu et vidnesbyrd om det levende internationale kulturmiljø ved Christian IVs hof.

Værket afrundes med en gennemillustreret katalogdel ved Else Østergård (s. 217–45) og et engelsk summary (s. 247–74). Endelig findes s. 275–78 en liste over særlige tekniske udtryk fra tekstilernes verden, hvilket man som ikke-sagkyndig ved at værdsætte. Det siger endelig sig selv, at værket er forsynet med register og udførlig dokumentation i form af noter og litteraturliste.

Det ville ikke være rimeligt at fremhæve et enkelt af bogens bidrag frem for de øvrige, fordi de tilsammen udgør så smuk en helhed. Uden at gå nogen for nær tør man måske alligevel godt anføre, at Charlotte Paludans og Lise Warburgs kompetente og skarpsindige analyser af tekstilernes symbolsprog er fascinerende læsning. De demonstrerer, hvilke uanede muligheder for indsigt, der åbner sig, når indgående teknisk viden kombineres med bredt kulturhistorisk overblik.

Rigsantikvar Olaf Olsen skriver i sit forord til bogen følgende: »Billederne af de vidunderlige tekstiler taler for så vidt for sig selv. Men indrammet af lærdom og viden bliver skønhedsindtrykket endnu stærkere og dybere.« – Den betragtning kan nærværende anmelder uden videre skrive under på. Det er tidligere faldet i min lod at anmelde det meste af Christian IV-årets litteratur i et andet fagtidsskrift. På den baggrund tør jeg nok hævde, at kun ganske få af disse mange værker når op på siden af det her foreliggende i lærdom, viden og skønhed.

Knud J. V. Jespersen

Ejvind Draiby: Gamle danske milepæle. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1990, 213 sider. Kr. 100.

Bedre sent end aldrig! Skov- og Naturstyrelsen har nu ved forfatterens 80-årsdag udsendt det manuskript om danske milepæle, som Ejvind Draiby for mere end 25 år siden afleverede til Nationalmuseet med henblik på udgivelse her. Der er naturligvis sket noget på området siden, og i forordet anføres det også, at der i mellemtiden er fundet flere milepæle; men denne fremstilling af milepælens historie er ikke overflødig, og man har derfor rimeligt nok valgt at udsende manuskriptet, som det oprindeligt forelå fra forfatterens hånd.

Vel har bogen i mange henseender præget af materialesamling, men netop dette gør den ikke mindre værdifuld i lokalhistoriske sammenhænge. Her kan man læse, hvor de lokale milepæle står, og i hvilken sammenhæng, de skal ses. Samtidig giver bogen mange værdifulde vejhistoriske oplysninger, og da vi stadig venter på fremstillingen af de danske landevejs udvikling og betydning fra vejreformerne i 1790'erne og til i dag, er bogen også på dette område væsentlig.

Samtidig bekræfter den endnu engang amtmændenes helt dominerende magtposition i 1700-tallets lokalsamfund, her eksemplificeret ved, hvordan centraladministrative påbud om rejsning af milepæle gennemførtes i et amt, men ignoreredes på den anden side af amtsgrænsen. Ofte tog amtmændene også lokale initiativer, som ikke helt var i centraladministrationens smag. Den samme centraladministration kunne i øvrigt være yderst langsommelig i sin sagsbehandling, når emnet ikke var voldsomt presserende, og det var rejsning af milepæle sjældent.

Bogen er velillustreret ikke blot med fotos, men især med tegninger, som langt bedre egner sig til at gengive milepælene og især deres indskrifter.

Poul Thestrup

Edgard Hovland, Even Lange og Sigurd Rysstad (ed.): Det som svarte seg best. Studier i økonomisk historie og politikk. Til Stein Tveite på 60-årsdagen 2. mai 1990. Oslo 1990, 240 s. NKr 225.

Én af de historier, der går om Stein Tveite, handler om kampen med den norske rigsrevision om ølregningen fra eksamenscensuren i Bergen. Rigsrevisionen ville ikke godkende et spisebilag, som kun omfattede øl. Stein Tveite førte kampen frem til sejr med argumentet, at det måtte være Rigsrevisionen uvedkommende, på hvilken måde han indtog sine kalorier, så længe han holdt sig inden for statens takster. Historien er måske ikke helt sand, men den viser to væsentlige træk ved Stein

Tveite. Det andet er, at han altid er villig til at tage en diskussion op og gerne med utraditionelle argumenter.

Det festskrift, der er skrevet til hans 60-årsdag, er da heller ikke kedeligt, hverken indledningen om personen Stein Tveite – hvorfra ovenstående historie er hentet – eller de egentlige bidrag, hvorefter Tveite med vanlig ukonventionalisme også selv har skrevet ét. Der argumenteres for og imod den rationelle bonde, betydningen af den nye jordbrugsteknologi (slåmaskinen), æblekrigens forhistorie, mælk og magt, fiskeskind og brune alger etc. etc., og om landbrugshistorien overhovedet har en fremtid. Bidraget om landbrugshistoriens fremtid er for øvrigt det eneste, der er skrevet af en ikke-nordmand, nemlig af Erik Helmer Pedersen fra Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie.

Der er nok ingen tvivl om, at landbrugshistorien, som hovedparten af bidragene i festskriftet koncentrerer sig om, har en fremtid, når man som i disse artikler er villig til at sætte spørgsmålstejn ved traditionerne og omfortolke historiske forløb ud fra en tese om aktørernes rationelle selvtinteresse både under omstillingsprocesserne fra begyndelsen af 1800-tallet og i det korporativt prægede samspil mellem statsmagt og landbrugsorganisationer fra 1890'erne og frem.

Norge er derfor heldig med, at landet på trods af, at det faktisk ikke har noget jordbrug, har en jordbrugshøjskole (Stein Tveite citeret efter hukommelsen), hvor Tveite er professor i økonomisk historie. Resultatet er – for festskriftet såvel som i almindelighed – ikke kedeligt.

Poul Thestrup

Jørgen Hæstrup: Vildnis og »Grundtvigsplan«. Om finansieringen af modstandsbevægelsen. Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 125. Odense Universitetsforlag. 1990. 107 s., ill. Kr. 98.

Grundlæggeren af Besættelsestidens historieforskning i Danmark, Jørgen Hæstrup, har skrevet en fin lille og yderst nyttig bog om et emne, der længe har optaget ham: Hvordan blev det vidtforegnede modstandsarbejde finansieret? Spørgsmålet har han mere end forsøgt at besvare i »Hemmelig alliance« og – ikke mindst – i »... til landets bedste«. Men for at gøre opmærksom på, at emnet dermed ikke er færdigbehandlet og ikke fortjener at gå i glemmebogen, har Hæstrup nu sammenfattet sine hidtidige forskningsresultater (og føjet et nyt til) i »Vildnis og Grundtvigsplan«. Bogen falder i to lige store dele, hvoraf den første behandler det kildemæssige vildnis, der forhindrer en fuldgyltig beskrivelse af modstandsarbejdets finansiering. Den

anden, »Grundtvigsplanen«, er en beskrivelse af den engelske faldskærmsorganisation SOE's udgifter, og hvorledes de blev udredet og tilbagebetalt af den danske stat i 1948.

I et så gennemorganiseret og gennemadministreret land som Danmark er vi vant til, at stort set alt kan dokumenteres. Fra mit daglige arbejde på Rigsarkivet ved jeg, at det endda meget ofte er tilfældet, blot man søger tilstrækkelig ihærdigt tilstrækkelig længe. Hvad er da Hæstrups problem? De spredte, tilfældige eller helt tavse kilder.

Det er indlysende, at modstandsarbejdet fandt sted og lige så indlysende, at det blev finansieret, endda så effektivt, at det kunne ekspandere fra sensommeren 1943. Modstandsarbejdet var frivilligt og ulønnet. Den, der gik ind i arbejdet, måtte selv bære omkostninger og risiko. »Konstateringen heraf er så banal, som den er nødvendig«, føjer Hæstrup til i den venlige, men alligevel insisterende tone, hvormed han bogen igennem vejleder sin læser. I længden kunne aktiviteterne ikke betales af egen lomme, der måtte skaffes rigelige, jævnt tilflydende pengemidler udefra. Man behøver blot at tænke på så kapitalkrævende projekter som den illegale presse og redningsaktionen for de danske jøder. Og disse midler skaffedes i stor udstrækning til veje, indsamlet gennem organisationer som f.eks. Ringen, den Almindelige Danske Lægeforening, Dansk Arbejdsgiverforening, bragt til veje af enkeltpersoner som grosserer Daell, A. P. Møller, T. K. Thomsen og kanaliseret gennem ad hoc fonde som Hjælpefonden af 17. februar 1943 og fonden af 1944 for sociale og humanitære formål. I kraft af mere end gensidig tillid mellem departementscheferne H. H. Koch, Socialministeriet, og Einar Dige, Finansministeriet, lempedes adskillige millioner af statens kroner illegalt over i disse to fonde og dermed videre mod mere eller mindre ukendte mål. Meget store pengebeløb skiftede ejermænd rundt om i landet, enten helt uden kvittering eller med en lille lap papir med ulæselig underskrift som accept af modtagelsen.

Hæstrup afdækker, hvad der trods alle mangler i viden om detailforhold lader sig afdække af tidens og bevægelsens vilkår, hovedsagelig i form af henvisninger til og citater fra egne eller andres værker, kortfattet og yderst nyttigt.

Med »Grundtvigsplanen« er fundamentet mere solidt takket være et afsluttet regnskab over SOE's udgifter, som det fremstår i daværende finansminister H. C. Hansens fortrolige brev til Landstingets finansudvalg fra september 1945 og takket være materiale hertil i Hermann Dedichens privatarkiv – indsamlet af Hæstrup. Planen, der havde sit navn fra et kodesystem, hvori salmedigterens navn indgik, kan tilfredsstillende alle forventninger om skæg og blå briller på et højt og effektivt niveau: Et rederi med 4 skibe som dække for finansielle transaktioner, pengeudbetalinger med en telefonbog som kode og en svensk cykelhandler som mellem-

mand er kun nogle af ingredienserne i planens realisering.

De engelske faldskærmsagenters virksomhed til støtte for den danske modstandsbevægelse finansieredes af den engelske stat i begyndelsen ved, at de medbragte danske kroner, senere ved salg af indsmuglede diamanter og endelig ved, at danske bidragydere i Stockholm eller London fra årsskiftet 1941–42 skaffede pengemidler til veje i danske kroner mod løfte om at få beløbet krediteret i engelske pund sterling til fri disposition efter krigen. Frem til sin arrestation i april 1944 udbetalte landsretssagfører Per Federspiel som SOE's »pay master« op til 100.000 kr. om måneden til Flemming B. Muus og dennes faldskærmsfolk i Jylland og på Fyn, Ole Geisler og Peter Carlsen. Endvidere gik der store beløb til bl.a. Frit Danmark og Studenterne Efterretningstjeneste.

Fra efteråret 1943 førte underhåndsforhandlinger mellem departementscheferne Koch og Dige som nævnt til, at op imod 50 millioner kr. vandrede fra statskassen over i illegale kasser, dels til sociale og humanitære formål som Røde Kors pakker til KZ-fanger, kontant hjælp til familier i økonomisk nød p.g.a. modstandsarbejde, dels til etablering af det storstilede hjælpekorps, der fra slutningen af 1944 bragte fanger hjem fra Tyskland, og endelig direkte til modstandsbevægelsen via militære kanaler. De anselige statsmidler betød, at de direkte SOE-udgifter efter krigen kunne opgøres til lidt over 6,5 millioner kr., et selv efter datidens målestok forbløffende beskedent beløb. Hæstrups pointe er da også, at der slet ikke er nogen proportion mellem pengegælden og taknemmelighedsgælden til englænderne. Og at vi med passende mellemrum bør mindes om dette forhold. Måske et skjult hib til den materialistiske historieopfattelse?

Jeg har haft stor fornøjelse af Hæstrups lille bog, velskrevet som sædvanlig og nyttig p.g.a. sine mange litteraturhenvisninger. Forfatteren mestrer jo sit stof i en sådan grad, at navne og hændelser omtales med stor selvfølghed. Tanken har heller ikke været at levere en begynderbog, men for eftertiden at fastholde det irriterende (og inciterende) faktum, at vildniset stadig trænger til en kærlig historikerhånd. Modellen kunne passende være Hæstrups udredning af Grundtvigsplanen.

Hans Sode-Madsen

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm: Kommunearkiver: Høng, 1987; Skævinge, 1987; Karlebo, 1988; Fakse, 1989; Allinge-Gudhjem, 1989; Rønne, 1989; Fuglebjerg, 1989; Sakskøbing, 1990. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm: Skolearkiver: Stentille, 1986; Asminde-Grønholt, 1987; Allinge. Gudhjem, 1987.

Oversigt over Københavns kommunes arkivalier 1858–1908 i Københavns stadsarkiv, 1988.

Der bruges mange ressourcer på at udarbejde og udgive arkivregistraturer. Man kommer ikke uden om at udarbejde registraturerne for at kunne finde rundt i samlingerne; men er det også nødvendigt at mangfoldiggøre dem til udgivelse? Enhver registratur er forældet, når den udkommer, og især må det gælde kommuneregistraturerne, der fortegner nyt materiale, hvoraf kun en del er nået til arkiverne endnu. Ville det så ikke være bedre at lade være og så ved forespørgsler sende den interesserede forsker en ajourført maskinskrevet registratur?

Det kræver imidlertid som minimum en fortegnelse over, hvilke enkeltarkiver, der findes i Danmarks arkiver, ikke kun de statslige arkiver, men også stadsarkiver og lokalhistoriske arkiver. Det burde være en selvskreven opgave for Rigsarkivet at opstille en generel registratur for alle arkivfunds i Danmark i en database tilgængelig via terminal eller på diskette.

Men da dette indtil videre er fremtidsmusik – hvad indeholder så disse kommunalarkivregistraturer fra 1986–90?

Kommunearkivregistraturerne fra Landsarkivet for Sjælland indeholder kommunearkivets indhold opstillet efter den i 1988 udgivne modelregistratur, samt en kortfattet indledning, der gengiver for størstedelen generelle oplysninger om kommunernes historie 1869–70, mens kommunernes individuelle historie beskrives på 1–2 sider. Ikke engang i litteraturfortegnelsen er der plads til henvisninger til byhistorier o.lign. Det er tydeligvis samlebåndregistraturer, og, som det fremgår af indledningen, udarbejdet af yngre kandidater eller stud. mag. er under tilsyn af en arkivar ved landsarkivet. Der er ingen redegørelse for den pågældende kommunes administrationshistorie – om der har været tale om central eller decentral postmodtagelse o.lign. forhold, der ville have givet en større forståelse for, hvad der kunne forventes at mangle i den foreliggende registratur – for mangler er der sandsynligvis, fordi kommunen ikke har ønsket at aflevere alt arkivmateriale til landsarkivet indtil 1970. En bare kortfattet redegørelse for forholdene omkring aflæringen havde været ønskelig.

Mens Landsarkivet for Sjællands kommunearkivregistraturer følger en allerede fastlagt rækkefølge, der ligger uden for den, kommunen selv måtte have benyttet, går oversigten over Københavns kommunes arkivalier 1858–1908 ud fra den københavnske magistratsopdeling og herunder den københavnske kommunalkalender – en rækkefølge, som letter den kommunale administrations brug af registraturen, og som også må siges at være bedre i overensstemmelse med proveniensprincippet. De enkelte afdelinger og institutioner under magistratsafdelingerne og deres funktioner perio-

den igennem er beskrevet, og det kombineret med et sagsregister gør det muligt at finde frem til, hvor et bestemt emne skal søges. Det beskedne udstyr til trods er registraturen mere gennemarbejdet og brugbar end de sjællandske kommunearkivregistraturer.

Ud over de nævnte kommunearkivregistraturer har Landsarkivet for Sjælland udgivet særskilte registraturer over skolearkiver i kommunerne efter et af landsarkivet udarbejdet registratursystem for skolearkiver. Det er en udmærket idé således at vedtage en fast registreringsrækkefølge for det skolehistoriske materiale, og den viste model kan med fordel anvendes andetsteds. Også her er der tale om samlebåndregistrering, uden at der er anvendt tid på at udarbejde oversigter over skolevæsenets udvikling i de enkelte kommuner med den deraf følgende risiko for, at registraturen kan være mangelfuld. Skal det overlades til det lokalhistoriske arkiv på stedet at finde ud af det?

Birgitte Dedenroth-Schou

Jacob Aall Hofman (Bang): Odense amt beskrevet 1843, bd. 1 udgivet med indledning og kommentarer af Finn Stendal Pedersen, Historisk Samfund for Fyns Stift, 1990, 314 s., ill. Kr. 226.

Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser hører sammen med Tabelkommissionens tidlige landbrugsstatistik til blandt de væsentligste kilder til belysning af forholdene i det danske landbosamfund fra 1820'erne til 1840'erne. Mens der tilsyneladende ikke er nogen, der har lyst til at genudgive de i samtiden publicerede resultater af de første areal- og kreaturtællinger – som i hvert fald ikke er lettere at få fat på, genudgiver man nu amtsbeskrivelserne. Historisk Samfund for Fyns Stift har her i 1990 udsendt første halvdel af beskrivelsen af Odense amt. I 1991 skal følge anden halvdel og i 1992 beskrivelsen for Svendborg Amt.

Når man genudgiver amtsbeskrivelserne, men ikke den samtidige landbrugsstatistik, er begrundelsen formentlig, at der skønnes at være et lokalhistorisk marked for amtsbeskrivelserne. Det er derfor væsentligt, at det i Odense amt bd. 1 loves, at der i bd. 2 vil følge person, sted og sagregistre. Sådanne registre findes nemlig ikke i originaludgaven.

Udgivelsesprincipper kan altid diskuteres. Her er det valgt at gengive teksten i en lettere moderniseret sprogdragt, men uden andre tekstnoter end de oprindelige. Ordforklaringer og realkommentarer er anført alfabetisk bagest i bogen (34 sider). Dette medfører, at udgiverens realkommentarer ikke tynger teksten; men samtidig kan det være lidt omstændeligt at finde de oplysninger, man har

brug for. Et eksempel: på side 210 står anført: »Nogle år senere forskrev min fader mergelgravere fra Provstiet, og var disse de første, som bragte mergelens anvendelse i gang på Sletten«. Det er klart ud fra sammenhængen, at ordet »provsti« her ikke kan betyde, hvad det normalt betyder på dansk. Slår man op i ordlisten bagest finder man imidlertid ikke »Provstiet« som opslagsord. Derimod er anført »Provsti-rug. Se rug«, og hvis man under rug går ind under underbegrebet »provstirug«, finder man oplysningen: »en afart af almindelig vinterrug. Den har sit navn efter landskabet Provstiet i det nordøstlige Holsten«.

Indledningen falder i to dele. Først markeres det kort, hvordan bogen kan bruges til at få et billede af det fynske landbosamfund i den periode, hvor landboreformerne slog igennem, i stedet for at stirre sig blind på 1788 som det magiske år. Herefter følger et ti gange så langt afsnit om forfatteren Jacob Aall Hofman (Bang) og de sammenhænge, hvori han optrådte. Det sidste er selvfølgelig også væsentligt, men de problemstillinger, der skitseres i den første del af indledningen er egentligt mere interessante og kunne godt have været behandlet udførligere.

I originaludgaven er der næsten ingen illustrationer. Her i genudgivelsen er der – som tiden kræver – mange samtidige billeder. De falder stort set i tre grupper: billeder af godsers hovedbygninger, billeder af landbrugsplanter og billeder af landbrugsredskaber. De to sidste grupper af illustrationer har klart deres berettigelse i bogens tekst, hvorimod de mange billeder af hovedbygninger hovedsagelig synes at være kommet med, fordi afsnittene om »jordernes beskaffenhed« etc. skulle forsynes med illustrationer. En illustration, som anmelderen savner, er Mansa's to Fynskort fra 1840. I stedet får vi et moderne kort over ejerlavsgrensene i Odense amt ved 1820 hentet i Atlas over Danmarks administrative indledning efter 1660.

Hvad man fæstner sig ved i selve teksten, afhænger naturligvis af læserens synsvinkel. Nogen vil fæstne sig ved almene udsagn af typen: »De fynske piger vise sig ej gerne uden med en paraply i hånden, der spændes ud såvel i blæst og solskin som i regn«. Andre vil fæstne sig ved Hofman (Bang)'s beskrivelse af, hvordan nogle af de nye selvejerbønder udparcellerer dele af deres jord i helt uacceptabelt små stykker og med en pæn fortjeneste skabte et afhængigt landproletariat, også for at have billig og lokalt tilgængelig arbejdskraft. Det er muligt, at 1788-reformen var grundlaget for den danske bondes friheds-ideologi. En ligheds-ideologi kom der ikke umiddelbart ud af det.

Alt dette skal dog ikke på nogen måde forklejne, at det er prisværdigt, at udgiveren har påtaget sig denne opgave, hvorved en guldgrube af oplysninger om Odense amt i 1840'erne nu bliver mere almindeligt tilgængelige, både til brug i lokal sammenhæng og til brug ved sammenligning mellem

landsdelene. For det sidste formål er det væsentligt, at alle Landhusholdningsskabets amtsbeskrivelser er bygget op over samme »spørgeskema« fra 1820. De enkelte forfattere har derfor haft en fælles ramme for deres amtsbeskrivelse. Til lokalhistorisk brug må vi vente spændt til næste år på anden halvdel og specielt registrene.

Poul Thestrup

Hans Chr. Johansen og Poul Thestrup: Odenseejendomme før 1884. Arkivvejledning til ejendoms historie. Landsarkivet for Fyn 1989. 200 s. 2 kort. Kr. 85.

Udvendig en smuk og gedigen bog med en af byens ældste og prægtigste ejendomme afbildet på omslaget. Indvendig ligner den en køreplan. Den er ligeså kedelig som en køreplan, lige så nyttig som en køreplan, den er faktisk en køreplan. Ikke en køreplan, der viser togenes kørsel fra sted til sted, men en plan, gennem hvilken man kan følge Odenses ejendomme næsten fra år til år tilbage i tiden.

Bogen tilhører en publikationstype, der også – oftest under den ucharmerende betegnelse *jævnføringsregister* – er fremstillet for andre danske købstæder, men ikke før for så stor en by som Odense og vist heller ikke før ved hjælp af edb. Dette sidste er naturligvis oplagt, når man skal styre og koordinere så vældig mange tal og data, som der her er tale om. Det er Hans Chr. Johansen, der i forbindelse med arbejdet på værket om Odense bys historie har tilvejebragt de mange ejendomsdata, mens Poul Thestrup har foretaget omformningen til læselige tabeller. Indledningen, der giver en kortfattet gennemgang af bebyggelsesudviklingen 1787–1884, en oversigt over nummersystemerne og et eksempel på deres anvendelse, har forfatterne delt imellem sig.

Hovedprincippet for disse ejendomsregistre er, at man for hver enkelt ejendom gennem et tabelsystem får at vide, under hvilke numre ejendommen skal søges i arkivmateriale med systematiske oplysninger om ejendomsforhold og bygninger i den pågældende by. Standardmaterialet er her brandforsikringsarkivalier og grundtakster (til ejendomsbeskatning). Ved dette Odenseregister har man udvidet det arkivalske grundlag ganske betydeligt, idet der også henvises til folketællinger, bygningsafgiftsprotokoller, realregistre til skøde- og panteprotokoller, hussøgningprotokoller og enkelte skatteregnskaber. Det er en betragtelig landvinding. Ud over ejernavne og bygningsbeskrivelser får man herigennem tilgang til oplysninger om ejernes økonomi, husstandenes størrelse og sammensætning mm. I indledningen gives en udførlig oversigt over de arkivalier, tabelhenvisningerne kan anvendes på.

Et stort plus både for dem, der har udarbejdet tabelsystemet, og dem, der skal benytte det, er det, at ejendommene har haft de samme gennemgående numre i lange perioder. Dvs. at Odense bys ejendomme kan identificeres ved relativt få numre. Helt præcist 7 nummersystemer dækker tiden fra slutningen af det 17. århundrede til nu: en grundtakstnummering, tre sæt brandforsikringsnumre, to gadenummersystemer og endelig den moderne matrikulering, der var etableret i 1882, og som stadig er gældende. Hovedtabellen, »jævnfølelsesregistret«, giver indgang fra matrikelnumre til de ældre nummersystemer. Normalt vil man følge en ejendom bagud i tiden. Men for det tilfælde, at man kun kender et af de ældre numre på en ejendom, er bogen også forsynet med tabeller, der leder fra de ældre systemer frem til matrikelnummeret. Virkelig helgarderet!

Men de to »talstærke« forfattere har i deres jongleren med tallene på et enkelt punkt været lidt for abstrakte. De har givet nummersystemerne nogle besynderlige navne. Grundtakstnumrene, der med udgangspunkt i grundtakseringen i 1682 var i brug til og med den første brandtaksation i 1761, kaldes således »1761-forsikringsnumre«, og brandtaksationsnumrene fra 1781, der er anvendt helt frem til 1857, har fået betegnelsen »1851-forsikringsnumre«. Forklaringen herpå er angiveligt, at en betegnelse efter et nummersystems sidste anvendelsesår skulle være en fordel for den oftest bagud arbejdende benytter. Men forklaringen virker kunstig. Dels er princippet ikke gennemført – »1867-forsikringsnumre« burde så have heddet »1877-forsikringsnumre« – dels forekommer det undervurderende over for brugerne, og skulle det end være til hjælp for nogle få, kan det ikke betragte en så forvirrende ombenævning af veletablerede betegnelser. Odense er ikke alene i Verden!

Og mens vi er ved kritikken, skal det nævnes, at indledningen ikke er fri for meningsforstyrende trykfejl. »1861« på side 18 skal første gang være 1872 og anden gang 1867. Lov om købstædernes kommunale beskatning er på samme side blevet til »købstadloven«, og i vejledningen om ejerforhold (s. 20) er der lidt kludder. Det er dog småting, der ikke kan rukke ved hovedindtrykket af bogen: et uvurderligt hjælpemiddel både for den, der søger information om en enkelt ejendom, og for den, der på et bredere plan vil studere byens fysiske udvikling.

Harry Christensen

Otto Jonassen: Drejø – »Øen midt i verden«. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum bind 28, Svendborg 1989, 138 s., ill. Kr. 120.

Drejø er en af de lidt større småøer i det sydfynske øhav og har været beboet siden oldtiden. Helt frem

til vor tid var Drejø et driftigt fisker- og bondesamfund. Fra 1950'erne og frem har øen imidlertid delt skæbne med så mange andre øsamfund i Danmark: befolkningsmæssig og erhvervmæssig tilbagegang, en selvforstærkende skrue uden ende i hvert fald indtil videre.

Hovedvægten i denne bog ligger på de gamle dage, hvorfra udvalgte emner behandles. Der bygges på tidligere trykte fremstillinger og tre erindringsmanuskripter, ligesom forfatteren har samlet en del stof ved samtaler med forskellige Drejøboere. Et stort arbejde har forfatteren også lagt i at undersøge øens ejendomshistorie og opstille ejer-rækker for huse og gårde. I den anledning har han arbejdet med de ejendomshistoriske kilder i Landsarkivet for Fyn; men han synes ikke at have været opmærksom på, at der kunne findes supplerende materiale om andre emner, f.eks. skoleforhold, i Drejø kommunale arkiv, der også opbevares i landsarkivet. Det meste af det ældre arkiv er ganske vist gået tabt ved en frygtelig ildsvåde i 1942, der lagde en stor del af den gamle Drejø by i aske; men lidt er altså bevaret, også fra den efterfølgende tid frem til 1964, hvor Drejø indgik i Svendborg kommune.

Det er en smuk og velskrevet bog, der især har Drejøes befolkning som målgruppe.

Dorrit Andersen

Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680. Aalborgs historie, bd. 2. Udg. af Aalborg Kommune 1988, 387 s., ill. Kr. 210.

Limfjordsbyen, hvis vartegn er den kraftfulde Kimbrertryk, er ikke netop kendt for sin sagtomdighed. Den har – undertiden med rette – altid ført sig frem med selvfølelse. På de kanter var det derfor en naturlig tanke – efterhånden som den ene danske by efter den anden er blevet udstyret med nyskrevne og oftest monumentale byhistorier – at sådan én måtte man også have i Aalborg (som byen konsekvent betegnes i nærværende værk, uanset at retskrivningsordbogen anviser bolle-å som den korrekte stavemåde).

Det lidt forkølede påskud er, at byen i 1992 kan fejre 650-året for udstedelse af dens første privilegier. Det får så være, hvad det vil. Hovedsagen er, at magistraten følte sig foranlediget til at stille sig bag udarbejdelsen af en monumental fem-bindts byhistorie, som skal ligge færdigudgivet til det skæve jubilæum i 1992. Deraf foreligger allerede bind 4 om Ålborgs industrielle miljø 1735–1940 af Henning Bender samt bind 2, som her skal omtales nærmere.

Dette bind er forfattet af Lars Tvede-Jensen, som er ansat ved Lokalhistorisk Arkiv i byen, og lektor ved Ålborg Universitetscenter Gert Poulsen,

som for nylig afgik ved en alt for tidlig død efter en langvarig og ondartet sygdom. De to forfattere har delt opgaven imellem sig, således at Tvede-Jensen dækker tiden fra Grevefejden til Christian IV's købstadsforordning 1619 (s. 12–183), mens Gert Poulsen har behandlet den resterende periode op til 1680, dvs. tiden inden enevældens store købstadsreform 1682, som vendte op og ned på mangt og meget i de danske byer (s. 184–348).

I forhold til ældre Ålborg-historier som P. C. Knudsens tre-bindsværk fra 1931–33 og Peter Riismøllers mange bidrag til byens historie, er der tale om en fuldstændig nyskrivning, som i langt højere grad end tidligere baserer sig på arkivalisk primærmateriale. Der fremlægges derfor meget nyt og interessant stof.

Udenværkerne er flotte og indbydende. Den smalle klumme efterlader en bred margin, som anvendes til mindre illustrationer og løbende marginaltitler, hvilket gør det nemt at orientere sig i teksten. Denne brydes ofte af mellemrubrikker og er i øvrigt stærkt afsnitsopdelte, ligesom så godt som hver eneste side prydes af et rigt og smukt udført illustrationsmateriale såvel i sort-hvid som i farver.

Blot er det en skam, at illustrationsmaterialets brugsværdi nedsættes væsentligt af den unødigt udviklede facon, som er anvendt til angivelse af ophavssituationen. I stedet for ved hver illustration at anføre de nødvendige ophavsdata har man nemlig valgt at samle disse i en billedfortegnelse (s. 379–80). Men den er til gengæld ordnet efter billedernes oprindelsessteder og indeholder langt fra alle nødvendige oplysninger, hvorfor den er besværlig at anvende. Eksempelvis fremgår det ikke af fortegnelsen, hvad det meget smukke farvefoto s. 10–11 egentlig forestiller. Det må desuden bero på en fejl, at det lille farvefoto s. 28 af Axel Iuul til Villestrup i fortegnelsen angives at tilhøre Vincentz Iuul, Ravnholt. Denne fynske herregård ejes af hofjægermester Ove Sehested Iuul, mens Vincentz Iuul bebor herregården Villestrup ved Arden.

Mens vi er ved udenværkerne, bør det også nævnes, at litteraturlisten er præget af for meget sløseri. Det finder udtryk i alt for mange trykfejl og en konsekvent udeladelse af udgivelsessted for bøger og sidetal for artikler. Nok bør Peter Riismøllers mange bidrag til byens historie opregnes udførligt; men der er nu alligevel ingen grund til at medtage hans »Aalborg. Historie og Hverdag« fra 1942 hele to gange, og et tidsskrift ved navn »Samlinger til Jysk Historie og Torp« har mig bekendt aldrig eksisteret. En anelse mere omhu havde med andre ord været på sin plads.

Det samme gælder med hensyn til fortegnelsen over »Utrykte kilder« (som der står i overskriften), hvor der er gået grundigt kludder i brugen af de forskellige skriftstørrelser, som skulle angive arkivtilhørsforhold. Det virker desuden hel ualmindelig kinesisk, at der i noterne eksempelvis anføres en arkivhenvisning, der lyder LAN.D 1–5, hvor-

efter man må om i kildefortegnelsen for at se, at denne kode dækker over en registrant i Ålborg Rådstuearkiv. Hvorfor skal det dog gøres så indviklet? Det gælder i det hele taget, at værket i beklagelig høj grad er præget af sjusket korrekturlæsning. Især i værkets første del kan der på næsten hver eneste side findes retskrivningsfejl, som ikke alle kan henføres under kategorien trykfejl. Tvede-Jensen havde stået sig ved at lade en anden gennemgå manuskriptet kritisk inden trykning. Den jævne strøm af sproglige bommerter afleder i alt for høj grad læserens opmærksomhed fra indholdet, og det er ærgerligt.

I værkets første del skildres de fremgangsrige år fra reformationen til købstadsforordningen 1619. Tvede-Jensen lægger ud med en livfuld skildring af Grevefejdens ødelæggelser og går derfra videre med en god og oplysende beskrivelse af byens stærke fysiske udvikling i løbet af 1500-årene. Derefter følger en redegørelse for det befolkningsmæssige og økonomiske forløb, udviklingen af byens institutioner og endelig et afsnit om kultur og hverdagsliv, hvorefter det hele afrundes med en status 1619.

Kun det topografiske afsnit, som illustreres med meget fine kort og grundplaner, og stykket om hverdagslivet, som rummer en levende skildring af en lokal heksebandes huseren, er ubetinget vellykkede. Det samme kan desværre ikke siges om de øvrige afsnit, og det kan ikke udelukkende tilskrives et spinkelt kildemateriale. Det skyldes også, at forfatterens faglige forudsætninger endnu er for snævre. Hans referenceramme til den almindelige sociale og økonomiske historie og til den parallelle udvikling i andre købstæder virker alt for løs – med det resultat, at den ålborgensiske udvikling, som han tegner, i for høj grad udspilles i et tomrum.

Det er således kendetegnende, at han end ikke har anvendt det relevante bind af Dansk social historie eller andre moderne købstadshistorier (som derfor heller ikke findes i litteraturlisten), men lader sig nøje med et af ham selv forfattet mindre symposiebidrag om en økonomisk tre-sektormodel, som han idelig henviser til i noterne. Hvor udførligt dette bidrag end måtte være, kan det slet ikke bære den dokumentationsbyrde, som her tillægges det. Resultatet bliver derfor, at store dele af fremstillingen kommer til at fremstå som en rad af postulater og uklarheder, der undertiden garneres med rene selvfølgeligheder – som når det s. 78 anføres, at når »silden udeblev, kunne det medføre alvorlige økonomiske problemer for alle dem, der var afhængige af fangst og eksport«.

Det forenkler heller ikke sagen, at Tvede-Jensen udstyrer Ålborg med et embede, hvis lige ikke fandtes i andre danske købstæder. Det drejer sig om en »bøgemester«, som ved nærmere eftersyn blot viser sig at være byens kæmner. Dennes regnskaber betegnedes i det samtidige regnskabsmateriale »bøgemesterregnskab«, og deraf har forfatteren afledt navnet. Imidlertid er der vel bare

tale om en ældre stavemåde for bygmesterregnskaber, og det angiver blot, at byens bygninger var kæmnerens vigtigste ansvarsområde. Det er derfor ganske overflødig – som forfatteren gør s. 115 – at henføre denne særlige betegnelse til tysk påvirkning. Og under alle omstændigheder er det ved siden af at introducere en helt ny betegnelse for det velkendte kæmnerembede. At det alligevel sker, er blot et konkret udtryk for forfatterens manglende fortrolighed med den periode, han behandler.

Trods enkelte perler kan værket's første halvdel derfor desværre ikke karakteriseres som vellykket. Man må beundre den uforfædethed, hvormed forfatteren har gravet løs i arkiverne, og den frejdighed, hvormed han fremsætter sine postulater. Men man må samtidig beklage hans endnu for store usikkerhed over for perioden i almindelighed og hans svigtende kendskab til den elementære faglitteratur. Det forlener hans fremstilling med et let amatøragtigt præg og efterlader hans konklusion s. 183 frit svævende i luften.

I modsætning dertil er anden del forfattet af en solid historisk håndværker, som kendte sin periode og havde sin referenceramme i orden. Også her tages udgangspunkt i en krigerisk begivenhed – nemlig Kejserkrigen – som havde tunge følger for Ålborg. Derefter følger et afsnit om borgerskabets politik på landsplan 1629–80 (s. 192–210). Herunder behandles den jyske borgerbevægelse 1629, hvori Ålborgs borgmester Hans Sørensen spillede en fremtrædende, men tvetydig rolle. Der fremlægges i denne forbindelse en tolkning, som på flere punkter afviger fra den, Rudi Thomsen i sin tid fremførte i *Historisk Tidsskrift* (1944–46); men stadigvæk karakteriseres borgerrøret som radikalt i sit anslag. Man kan i den forbindelse godt ærgre sig over, at Poulsen ikke nåede at stifte bekendtskab med Leon Jespersens artikel i *Historie* (1987), hvori han fremlagde en opsigtsvækkende ny tolkning af hele 1629-røret på grundlag af et nyfund af den autentiske Ry-resolution. Det ville utvivlsomt have ændret Poulsens tolkning på flere punkter.

Derefter følger (s. 211–72) veldokumenterede redegørelser for befolkningstrenden og den økonomiske udvikling, hvor der drages fuld nytte af det nu langt rigere kildemateriale. Disse afsnit indeholder en rigdom af talserier, som også har interesse uden for Ålborgs bygrænse. Meget er resultat af primære analyser, og det hele underbygger forfatterens pointe, som er, at Ålborg på grund af den hastigt voksende Norgeshandel i sidste halvdel af 1600-tallet undgik at dele skæbne med flertallet af danske købstæder, men tværtimod bevarede sin økonomiske fremdrift, hvor andre byer langsomt sygnede hen.

Efter et par afsnit om håndværkerne, lavene og fattigforsorgen (s. 273–325) rundes der af med et kapitel om tro og moral (s. 326–46), som elegant er disponeret efter *De ti Bud*. Her finder vi endnu et par heksehistorier, derunder en af de sidste hekse-

processer, som gennemførtes i Danmark, nemlig sagen i 1670 mod Dorte Christensdatter. Det hele afrundes med en kortfattet status 1680 (s. 347–48), hvor trådene håndfast samles.

Poulsens afsnit fremtræder som et velgennemtænkt hele, der når godt omkring i stoffet. Kun for så vidt angår de hastigt skiftende rekrutteringsmønstre til byens magistrat, må vi lade os nøje med spredte hentydninger, hvor en systematisk undersøgelse nok havde været på sin plads – ikke mindst i betragtning af, at perioden var en opbrudstid for de gamle bystyrer. Det ville have åbnet mulighed for direkte sammenligning med rekrutteringsmønstrene, som vi nu kender dem fra flere andre købstæder.

Som helhed er der meget at hente i dette bind af Ålborgs historie, selv om det på grund af forfatterens forskellige forudsætninger fremtræder noget uegalt, og uanset at en måske for kort afleveringsfrist har givet anledning til en hel del kedelige skønhedspletter. Alligevel er det kun rimeligt at ønske byen tillykke med resultatet og dermed byde Ålborg velkommen i den støt voksende klub af danske byer, som kan fremvise en præsentabel og samtidig velfunderet byhistorie.

Knud J. V. Jespersen

Fussingø. Udg. af Randers Amts Historiske Samfund. Redigeret af Frits Nicolaisen under medvirken af Palle Schødt Rasmussen. 1989. 184 s., ill. Kr. 152.

Godset Fussingø ved Randers ejes i dag af staten og administreres af Skov- og Naturstyrelsen. Bygningerne er i fysisk forstand næsten tomme, men både disse, parken og ruinen af den gamle borg er sprængfyldt af historie. Randers Amts Historiske Samfund har taget det gode initiativ at samle en stor mosaik om godset, som derved pustes til live. Bogen er særdeles smuk at skue. Der er grund til at fremhæve de stemningsfulde fotografier af fotograf Kirsten Nijkamp samt et harmonisk lay-out ved redaktøren.

Af ti forfattere, som fagligt eller personligt har et godt øje til stedet, føres man rundt om og ind i godsets bygninger gennem 400 år. De første artikler omhandler bygningerne, arkæologisk og historisk. Dernæst følger afsnit om bl.a. godsdriften, ejerne af slægterne Scheel og Plessen samt livet på og ved godset.

Det begyndte med adelsmanden Albret Skeels herreborg fra 1550'erne, som Chr. Ludvig Scheel von Plessen (1741–1801) i 1793 nedrev og erstattede med den klassicistiske hovedbygning, som endnu står. Inger Marie Hyldgård gør status over borgruinens udgravning i 1951 og sammenholder resultaterne med den tidligere forskning i Fussingø bygningshistorie og forsøgene på rekonstruk-

tion. Da Scheel von Plessen mest opholdt sig i København eller på sine sjællandske godser Selsø og Lindholm, blev Fussingø efterhånden reduceret til produktionssted og sæsonbolig. N.J. Israelsen ser bl.a. dette som baggrunden for nedrivningen af det gammeldags herskabsdomicil og opførelsen af det moderne landsted, hvis forbillende muligvis har været det lidt ældre Bernstorff slot ved København. Det har været kendt, at en del materialer blev genanvendt fra det gamle hus, men hvilke og hvor er nu kortlagt af Nikolai Hyllestad gennem opmålinger og fagkyndig bygningsundersøgelse. Meget solgte man på auktion, men bjælker, ruder, jernlåse og frem for alt ovne blev brugt igen. Ovnene er bogstavelig talt et kapitel for sig. Ebbe Johannsen har begæet en fin lille artikel om de gamle og nyere ovne, som endnu findes på stedet, og kaster undervejs lys over både industriens og stilens udvikling.

Forudsætningen for ejernes bygningsmæssige udfoldelser var naturligvis godsets drift. Den præsenteres af Heino Wessel Hansen i nogle lange linier, men med hovedvægt på den reformvenlige og dynamiske Scheel von Plessen i slutningen af 1700tallet. Forfatteren kommer godt rundt i sit emne, får behandlet spørgsmål om bøndernes holdninger og kæder, som rimeligt er, de jyske og sjællandske reformer sammen.

Resten af bogen handler meget afveklende om stedets mennesker. Der er rækken af berømte ejere, som portrætteres positivt og hengivent af N. Thyge Jensen. Der spares ikke på de rosende ord om den sidste ejer, der som tysk statsborger fik godset konfiskeret af den danske stat efter 2. verdenskrig. Redaktionen har åbenbart for balancens skyld indskudt et nøgternt efterskrift om retsgrundlaget for de stadig følsomme begivenheder. Den sidste af slægten, som har oplevet Fussingø beboet, er Elisabeth Grevinde Stolberg; hendes erindringsbilleder har et fascinerende præg af vemod, som naturligvis leder tilbage til begivenhederne efter krigen. Tilværelsen på godset er desuden belyst ved erindringer fra en godsforvalterdatter og en husjomfru, bearbejdet af Lise Andersen. Endelig møder vi i en artikel af Jens Jensen malerfamilien Thrane fra 1600tallet, som nød godt af det beskyttende gods og dets bestillinger.

Det meste af bogen handler om den skinbarlige, dokumenterede virkelighed, så meget at det samme af og til kan findes i mere end en artikel. Derfor er det særdeles forfriskende, at bogens redaktør i en perle af en artikel viser, hvilke romantiske drømme Fussingø har kaldt frem hos forfatterne i forrige århundrede.

Nogle småting som en samlet ejerliste og et register savnes, men i øvrigt er det en dejlig bog, som ovenstående forhåbentlig har ladet forstå.

Margit Mogensen

Da de 10 blev til 1 – sognerådsarbejdet set med sognerådsmedlemmernes øjne. Red. af Kim Furdal. Kolding Stadsarkiv 1989. 131 s., ill.

Som et projekt, iværksat af Kolding Stadsarkiv med beskæftigelsesstøtte, foretog man i 1987–88 en række interviews med tidligere medlemmer af sognerådene i de ni landkommuner, der i forbindelse med den store kommunesammenlægning i 1970 indgik i Kolding kommune. Ideen er god, men kunne nok med fordel være ført ud i livet på et tidligere tidspunkt. Det sognerådsarbejde, det handlede om, lå rundt regnet 20 til 40 år tilbage i tiden, så meget kan være glemt, og mange, der kunne have husket, er allerede borte. Men alligevel har man fundet ikke mindre end 43 af de gamle »sognerødder«, og de har kunnet fortælle slet ikke så lidt.

Interviewene foreligger på bånd; men lydånd bliver ikke af sig selv til en bog. Der er foretaget en kraftig udvælgelse – kun halvdelen af interviewene er benyttet – og en kraftig redaktion. For at gøre stoffet sammenhængende og bogen læselig er de benyttede bidrag klippet op og fordelt på en række emneorienterede kapitler: Livsforløb, Gårdejerne fortæller, Det mangeartede sogn, Industri og udstykning i 1960'erne og Kommunesammenlægningen. Hver med en indledende tekst ved redaktøren. En udmærket løsning; men emnefordelingen kunne have været foretaget anderledes, og der kunne være klippet tættere. Som det ses, har ikke alle kapitlerne lige meget at gøre med sognerådsarbejdet.

Men man får bestemt noget at vide. Gamle »sognekonger« var de, mange af de interviewede, og de havde siddet midt i det kommunale system, hvis de da ikke ligefrem havde siddet på det. Flere af dem siger »jeg« og ikke »vi« om kommunen. Stoltheden over egne landvindinger træder også frem. Med slutninger fra interviewene til datidens kommunale virkelighed, skal man givetvis være forsigtig. Et afbalanceret billede giver det ikke, det som disse mænd og én kvinde husker, men på den anden side tør man nok gå ud fra, at det var nogle af kernepunkterne i den sognekommunale politik.

Næsten alle var enige om, at partipolitik var der ikke i kommunerne. Man snakkede sig til rette om tingene, afstemninger var meget sjælden kost. Men naturligvis var der politik i arbejdet, forstået som spillet om magten og fordelene. En pudsig modsætning kan man se mellem to »forstadskommuner« til Kolding. I den ene ville bønderne bevare magten og førte derfor en restriktiv linie over for tilflyttere. I en anden satte man økonomien over magten og udstykkede på livet løs for at få gode skatteydere til kommunen. Man sparede i skat, men mistede bondeflertallet.

Et træk, der går igen i mange variationer, er, at det gjaldt om at komme så billigt om ved tingene som muligt. På andres bekostning forstår sig. Fat-

tige arbejdsfolk, der let kunne falde kommunen til byrde, pressede men gerne bort. De svedne sognerødder snørede amt og stat med stor fornøjelse, når de kunne komme af sted med det. Hellere en lærer for meget end en for lidt; staten betalte næsten det hele. Havde staten meget jord i kommunen, statsskove f.eks., kunne man være sikker på, at grundskyld og ejendomsskatter var sat helt i top.

Sparsommeligheden i administrationen træder også frem. Det var mestendels de folkevalgte selv, der drev forretningerne. Formand og kasserer trak læsset og fik nogle få tusind for besværet, der for formanden kunne andrage et par dage om ugen. Diæter var en nymodens foreteelse, som man helst og oftest var foruden. Genbrug hjalp også da på økonomien: et sted anvendte man kuverterne fra de modtagne breve til den udgående korrespondance. Økonomiske tragedier kunne også forekomme, når en ikke for professionel kasserer fik utilsigtet kludder mellem rummene i tegnebogen.

Det emne, der kildemæssigt får den bedste belysning, er forspillet til kommunesammenlægningen i 1970. Afslutningen på det hele var naturligvis en begivenhed, der rev i sjælene, og som man ikke sådan glemte. Hvordan man håbede at kunne lave »storlandkommuner«, »trekantkommunen« mellem Kolding, Vejle og Fredericia, og »ottesognskommunen« i det sydlige. Og hvordan de små lokale gustne overlæg og den fæle kommunallovskommission fik det til at smuldre, så Kolding alligevel til sidst gik af med sejren. Det er en ganske fascinerende historie.

Bogen har værdi på to led. Foruden det generelt kommunalhistoriske, der ovenfor har fået vægten, også som lokalhistorie. Af begge grunde burde den få pender i andre kanter af landet. For dem, der beskæftiger sig med administrativ og politisk historie, er udsagn fra de agerende små »guldgruber«. Og de er specielt sjældne, hvad det kommunale angår. Men det haster. Meget!

En indvending til sidst. Interviewerne har tilsyneladende kun stillet »pæne« igangsættende spørgsmål. Det hele har lidt karakter af »Det var en herlig tid«. En kritisk spørgen til nogle af de ømme punkter ville have været velgørende og givende: om de sociale konsekvenser af den påholdende politik, om moralen bag den afvisende holdning over for arbejdsfolk og andre små og skrøbelige skatteydere, om ligningsprincipperne m.m. Og endelig lidt småurt: Det var ikke 1300 sogne, der blev sammenlagt i 1970 (s. 21), men knap 1000 kommuner. De 300 var forsvundet allerede i 1960'erne. Og der var altid et ulige antal medlemmer i sognerådet (s. 11).

Harry Christensen

Verner Bruhn: *Kirkeliv i Esbjerg. Vor Frelsers kirke i 100 år*. Udgivet af menighedsrådet i Vor Frelsers sogn 1987. 195 s., ill.

Når det gælder Middelalderen og nyere tid indtager kirken almindeligvis en meget fremtrædende plads i de fleste byhistorier. Dette er ikke alene et udtryk for kirkens betydning, men sandelig også for kildesituationen. Når det drejer sig om de sidste 100 års byhistorie, får kirken sjældent nogen særlig opmærksomhed. Forfatterens interesser ligger hyppigt på andre områder, hvor kildematerialet fra denne periode også flyder rigeligt. I den hidtil største danske byhistorie, Odense bys historie, fylder skildringen af perioden 1868–1988 således 192 sider, og heraf drejer kun 16 sig om kirkelige forhold.

Esbjerg har ikke nogen samlet, bindstærk byhistorie. Men alligevel er udviklingen dækket ret godt ind med mange monografier og artikler, bl.a. har lokalhistorikeren Verner Bruhn tegnet sig for adskillige. At det kirkelige liv har været en ikke uvæsentlig brik i byens nye historie, i hvert fald inden 1950, demonstrerer han i denne bog, som Fortid og Nutids læsere hermed skal gøres opmærksom på (desværre med tre års forsinkelse efter udgivelsen). Bogen indeholder mange fakta, og en del vil naturligvis mest være af lokal interesse. Af mere generel interesse er bogens skildringer af kirkelig administration, spændinger mellem kirkelige retninger – oprindelig var byens befolkning stærkt indremissionsk præget – socialt arbejde, forholdet til byens socialdemokrater samt menighedsrådsvalg og -arbejde. Forhåbentlig kan Verner Bruhns bog stimulere andre til at interessere sig for den nyeste tids kirkeliv også i byerne. Kilderne findes, bl.a. er menighedsrådene blevet gjort mere bevidste om at passe på deres arkiver, efter at de i 1986 blev gjort afleveringspligtige til landsarkiverne.

Dorrit Andersen

Tage Heunecke og Jens Møllerup: *Lærerstand på Langeland. Bidrag til Langelands lærer- og skolehistorie*. Rudkøbing lokalhistoriske Arkiv, 1989, 389 s., ill. Kr. 200.

Grundtvigs forgænger som huslærer på Egeløkke var en charmer og lykkejæger, der fordrejede hovedet på fruens halvgamle søster for at få fat på hendes penge... Sådanne kontante karakteristikkere er der ikke få af i dette imponerende langlandske opslagsværk, der er stoppet med data om lærere og skoler. Langelands Lærerkreds opfordrede i 1977 to ansatte lokalhistorikere blandt medlemmerne til at skrive en bog om de langlandske lærere og skoler, og siden har Heunecke og Møllerup med flid og omhu gennemløjet litteraturen, gravet i

arkiverne og udspurgt folk. Bl.a. synes et meget stort antal nulevende lærere at have udfyldt et spørgeskema med oplysninger ikke alene om karrieren på Langeland, men også om årene før og efter, om forældre, ægtefæller og børn, om specialer og interesser o.s.v. Der er faktisk en sådan rigdom af oplysninger – f.eks. om lærerslægter – at bogen også kan danne grundlag for sociologiske analyser. Læreren var jo en central person i de fleste lokalsamfunds udvikling.

Eksistensen af pålidelige opslagsværker er afgørende for kvaliteten af det lokalhistoriske arbejde, og hvor er det egentlig tit, at man kan sende en myreflittig forfatter en taknemmelig tanke. Der er langt imellem udgivelserne af gode opslagsværker, og dog er det jo nu efter databasernes fremkomst blevet en mere overkommelig opgave at lave »stater«. Derfor var det en mærkedag for lokalhistorikerne på Langeland, da denne bog udkom. Nu kan man på et øjeblik sætte sig ind i hver eneste lokalitets skolehistorie. Bogen er imidlertid andet og mere end en lærerstat. Opbygningen er topografisk med en del bygningshistoriske oplysninger, og der informeres ikke alene om de offentlige skoler, men også om de flygtigere privatskoler og huslærerembeder. Heunecke og Møllerup giver desuden en kort, men fyldestgørende introduktion til skolehistorien i landsognene og i købstaden Rudkøbing. Begge forfattere har sans for de pudsige detaljer, så teksten bliver aldrig kedelig, og undertiden kommer der en forfatterkommentar med. F.eks. kommenteres en bispevisitats i Bøstrup Skole således: »Den heri liggende protest mod den biskoppelige kontrol af en veltjent skolemester har biskoppen tilsyneladende ikke haft øje for«.

Typografien er velvalgt – læseren kan hurtigt og ubesværet finde sine oplysninger, men vil nok ofte få lyst til at læse videre, måske animeret af de gode illustrationer. Jette Heunecke, der også står for skoleidyllen på omslaget, har lavet nogle stregtegninger, og der er en del interessante fotos reproduceret af den dygtige fotohistoriker Svend Erik Pryds, Humble. Udgivelsen markerer lærerkredsens 150 års jubilæum, og man har ikke sparet på udstyret. Bogen fremstår i et smukt og solidt bind med fylldig indholdsfortegnelse, forkortelsesliste, personregister med krydshenvisninger, fortegnelse over de trykte eller dupliserede kilder samt over de utrykte kilder. Den er lige til at stille på hylden hos enhver med interesse for Langeland.

Søren Ehlers

Vilhelm Petersen – en glemt guldaldermaler. Ved Mona Christensen og Jan Faye. Helsingør kommunes Museer – Marienlyst Slot, 1990, 111 s., ill. Kr. 85.

Den internationalt målbare vækst i interessen for prospektmaleriet som genre har i flere sammen-

hænge givet nedslag på Helsingør Museum. Senest er valget faldet på landskabsmaleren Vilhelm Petersen (1812–80), og det er rimeligt, da han i en række af sine arbejder hentede sine motiver ved nordsjællandskysten, som betjenes af dette museum.

Vilh. Petersens øvre er publiceret i et smukt katalog og ved en velbesøgt udstilling på Marienlyst Slot. Grundlaget for udstillingen er et stort antal hidtil ukendte olieskitser, der findes i malerens efterslægt samt billeder i privat og offentlig eje. Katalogets forfattere har afstået for at beskrive de mange papirskitser, der findes i slægten og i Kobberstiksamlingen. Tegningerne er dog blevet brugt ved identifikation og i en tidstavle i kataloget, hvor malerens tilstedeværelser angives. Kataloget er opbygget med et biografisk indledningsafsnit, en tidstavle og hovedstykket, en katalogdel med 497 numre.

Nok så utraditionelt indledes kataloget med en programmerklæring, der fastslår, at udstillingens hensigt er at revurdere Vilh. Petersens værk for at få det placeret på linje med sin tids største landskabsmalere. Hidtil har han været anset for at tilhøre de »omhyggelige og net« (Weilbach). Denne revurdering skulle medføre en passende merpris for billederne! Man tvivler nu på, at denne pekuniære opgave kan være et museums, omend udstillinger utilsigtet kan få den virkning.

Det må komme an på en prøve, om katalogforfatterne eller de tidligere vurderinger af den kunstneriske betydning skal stå til troende. De udstillede arbejder og katalogets gengivelser nuancerer indtrykket og gør det muligt at følge kunstnerisk udvikling. Min vurdering er på det fremlagte materiale, at Vilh. Petersen stadig må henvises til tidens kleinstemestre, og at han i øvrigt blev svagere med årene.

Måske er det naturligt for en kunsthistoriker fortrinsvis at se sit materiale i en æstetisk sammenhæng, men her holder den vurdering ikke. Stedvis har man også det indtryk, at analysen forsvinder i indforståethed, og vi kommer måske rigeligt nok på fornavn med vores Vilhelm. Det er historikerens opgave at få sin hovedperson placeret rimeligt i tid og miljø. Her er også tale om et posthumt defensorat.

Måske er Vilh. Petersens betydning mere topografens end kunstnerens. Ofte forekommer det som om motivet og en bestemt genre løber af med ham. Det gælder ikke mindst det betydelige antal billeder af københavnske kvarterer, der virker nydeligt dokumenterede, men uoriginale og ofte altnodige.

Vi er nogle, der holder af kataloger og som Anatole France's Sylvester Bonnard mener, at der ikke gives noget »lettere, mere tillokkende og behagelig læktur end et katalog«. Der er grund til se lidt nærmere på det foreliggende, især fordi det er udtryk for en bestemt tradition, som kan diskuteres.

Katalogdelens tekst bygger dels på selvsyn, dels på gennemgang af Charlottenborgudstillingen og især københavnske auktionsfirmaers kataloger. Den grundlæggende billedgennemgang indeholder mange træffende topografiske bestemmelser. De talrige eksempler fra katalogerne, som ikke har ledt frem til selve billedet, eksemplificerer motiverne og dateringerne. Man undrer sig dog over valget af katalogmaterialet: Det er udelukkende københavnske udstillinger og firmaer, der er brugt, og man savner provinsens. Vilh. Petersens billeder handles i dag over hele landet og blev det i øvrigt også, da de var nye.

Det kunstkøbende publikum var ikke isoleret til hovedstaden på Vilh. Petersens tid. Også i provinsen købte man billeder, hvilket kan eksemplificeres af det følgende. Randers Kunstforening blev stiftet i 1851. Foreningen opgave var at arrangere en årlig udstilling, hvor interesserede kunne købe billeder af anerkendte malere. Nogle af de udstillede billeder blev købt til udlodning mellem medlemmerne. Allerede i 1854 var det første billede af Vilh. Petersen udstillet i Randers, og i det følgende er der foretaget en sammenstilling af Vilhelm Petersen-kataloget og offentliggørelsen af udstillingerne i Randers.

Det var nyheder, der blev udstillet i Randers. I 1854 kunne man se kat. 254, et romersk motiv, der havde været udstillet på Charlottenborg samme år. Herefter udstilles han jævnligt, og her nævnes alene de identificerbare billeder: I 1858 kat. 284 (fra 1857) og i 1862 kat. 302 (fra 1862). Der kan i alt registreres 12 udstillede billeder af VP i Randers 1854–65. Derefter kan udstillingerne ikke følges; men givet er det, at kendskabet til V. Petersen var tilstede i provinsen. Det kaster lys over baggrunden for erhvervelsen af Randers Kunstmuseums billede fra ca. 1868 (kat. 325), hvis ejere havde været medlem af byens kunstforening. Katalogets oplysninger om de museumsejede billeders proveniens er for summariske. En nærmere analyse af dette materiale ville have kunnet belyse køberkredsen til V. Petersens billeder.

Kataloget om Vilh. Petersen lægger et stort og tildels nyt materiale frem om en glemt guldaldermaler. Vurderingen af ham som en stor, men overset kunstner holder dog næppe. Hans billeders betydning ligger væsentligere i det kulturhistoriske, og en samlende vurdering af deres topografiske metode og betydning ville have været af interesse. De mange bevarede skitser og forarbejder sammenholdt med de større udstillingsstykker kaster et interessant lys over malemetoden, ligesom de mange gentagne og dog let varierede motiver fortæller om hans måde at male på.

Interessen for det topografiske prospekt er et tegn i tiden. Ofte vil konklusionen af en fornyet gennemgang af materialet være, at vor fascination også skyldes andre momenter end det kunstneriske alene.

Peter Bondesen

Kristof Glamann: Bryggeren. J. C. Jacobsen på Carlsberg. Gyldendal 1990, 334 s., ill. Kr. 248,-, indb. kr. 298,-.

Carlsberg er det tidligste og største danske industri-eventyr, og manden, der skabte det, Jacob Christian Jacobsen (1811–87), fortjener en biografi, der for moderne læsere placerer ham i dansk industri og historie.

Kristof Glamanns baggrund er økonomisk historie. Han har tidligere skrevet om bl.a. dansk bryggeris historie og Carlsbergfondet, og siden 1976 er han formand for Carlsbergfondet. Bogen er ikke et bestillingsarbejde eller et jubilæumsværk, men »et resultat af en besættelse«: han måtte vide, hvem den mand var!

J. C. Jacobsens far kom af Vendsysselbønder. Han rejste til København, blev brygger og klarede sig godt. Han var selvlært, men forstod værdien af teoretisk viden. Derfor fulgte han H. C. Ørstedes forelæsninger, og han tog sin søn med, for også han skulle være brygger. Sønnen blev opdraget til respekt for godt arbejde, og han fik en livslang kærlighed ikke bare til naturvidenskaben, men også til verdenskunsten og til Danmarkshistorien.

I 1835 døde faderen, og JC fik ansvaret for bryggeriet. Han udvidede det, til det ikke mere kunne være i det snævre København, og i 1847 etablerede han sig i Valby, hvor boringer havde vist, at der var godt og rigeligt vand. Virksomheden voksede fortsat; men for JC var kvaliteten vigtigere: Øllet skulle være rent, velsmagende og holdbart, alt i højeste grad.

Han havde kun almindelig skoleuddannelse – kaptajnstitlen stammede fra Københavns Borgervæbning – men han fulgte videnskabens resultater og rejste utrætteligt til de steder i Europa, hvor der var noget at lære. Han blev den første blandt ligemænd, men ønskede intet monopol. Da Tuborgs gær var blevet fordærvet, forærede han denne konkurrent ren gær fra Carlsberg uden at forlange modydelse. Han oprettede eget laboratorium og valgte Emil Chr. Hansen til at lede det. Samarbejdet mellem de to blev vanskeligt, men til gavn for al dansk bryggeri. Han indførte Pasteurs metoder og formåede at få denne store videnskabsmand til Danmark på et hyldestbesøg.

I klare streger tegner Glamann dansk ølbrygnings teknik, finansiering og markedsforhold. Der fortælles også, måske lovlig kort, om bryggerens indsats som nationalliberal politiker i Borgerrepræsentation, Folketing og Landsting i næsten 30 år.

Bryggerens kunstglæde blev udviklet og skolet på mange og lange rejser, og hans mæcenvirksomhed var storslået. Det skjules ikke, at der lå en reklameværdi heri, og at også andre motiver spillede med, men vigtigst var følelsen af skyldighed over for det land, der gav ham gode kår. Botanisk have og Det kgl. Teaters foyer var blandt mæce-

nens store gaver, størst var genopførelsen af Frederiksborg efter branden 1859 og indretningen af det nationalhistoriske museum på slottet.

JC var en stærk mand, og han kørte sig selv hårdt. Hans nærmeste medarbejdere måtte løbe hurtigt for at følge med. Det eneste barn, Carl, blev opdraget med fast hånd af faderen, der kun ville overlade ham bryggeriet, hvis han kunne gøre sig fortjent til det. Den strenge fader afbrød sønnens forlovelse og forviste ham til udlandet i 3-4 år. Den hjemvendte søn udviklede Ny Carlsberg, der fik en vældig produktion. Carl var dygtig, men på bekostning af kvaliteten, mente den gamle, som satte hårdt mod hårdt. 1876 stiftede han Carlsbergfondet, der med fem af videnskabernes Selskab udpegede videnskabsmænd som direktion

skulle eje og drive laboratoriet og bryggeriet og sikre, at kvaliteten stedse blev respekteret. Ordningen var enestående og fungerer endnu.

Først i sit sidste leveår blev den gamle forsonet med Carl. Forholdet til ægtefællen Laura var køligt. Fortrolige breve om livet i hjemmet er skrevet af en ung pige, der var i huset i tre år. De er en vigtig kilde til portrætterne af familien og dens forhold, som går tæt på, men uden at snage. Psykologiseren er der behageligt lidt af.

Bogen er rigt illustreret og smukt udstyret med sin nøgterne fremstilling og tætte stil er den en perle blandt biografier, ret en bog for vor tid. Den bør få mange læsere, også uden for historikernes kreds.

Sigurd Rambusch